

GESCHIEDENIS VAN DE VOC



Plattegrond van Batavia, uitgegeven te Amsterdam door Hendrick Fokken, ca. 1680.

Femme S. Gaastra

Geschiedenis *van de* **VOOC**

**OPKOMST,
BLOEI EN
ONDERGANG**



Walburg Pers

Eerste druk 1992
Geheel herziene, tiende druk 2009

© 2009 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Omslagontwerp:
Design Is Everything, Jhartho Kempink, Arnhem

Vormgeving binnenwerk:
Villa Y, Andre Klijsen, Den Haag

ISBN 978.90.5730.605.1
NUR 688/691

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

WOORD VOORAF 9

I OPRICHTING EN ORGANISATIE VAN DE VOC 11

Het begin van de vaart op Azië – Motieven en mogelijkheden 11

Het monopolie van de Portugese kroon en het contractenstelsel – Van Linschotens Itinerario – de tochten om de Noord – de Eerste Schipvaart

Voorcompagnieën en voc 17

De expedities tot aan 1602 – beginnende samenwerking – de bepalingen van het octrooi van 1602 – gedaantewisseling ten opzichte van de voorcompagnieën

Kapitaal en uitredingskosten 22

De investeringen in de vroege expedities – de financiële problemen rond 1610 – het assurantieplan van 1612 – dividend tot 1622

2 DE EXPANSIE IN AZIË 39

Continuëlen oorlogen (1602-1684) 39

De Archipel 41

Het geringe succes van de eerste expedities – een nieuw beleid na 1609 – Batavia wordt rendez-vous – de strijd om het specerijenmonopolie

Coromandel, Bengalen en de Westerkwartieren 51

De stichting van de vestigingen in India – de Compagnie in de Perzische Golf en de Rode Zee – voc-dienaren onderdeel van een krachtenspel – de val van Hubert Visnich

Ceylon, Malabar en het Maleise schiereiland 54

Malakka veroverd in 1641 – Rijcklof van Goens op Ceylon en te Malabar – begin van directe vaart op patria vanaf Ceylon

Financiering en dividendbeleid 24

Obligaties en anticipatiepenningen – de financiële nasleep van 1672 – dividenduitkeringen in de 17e eeuw

Bewindhebbers en participanten 28

De bewindhebbers van 1602 – sociale achtergrond van de bewindhebbers in later tijd – buitengewone bewindhebbers – de onmacht van de participanten – colleges van participanten sinds 1622

Het Verre Oosten 57

Formosa gewonnen en verloren – de unieke vestiging in Japan – contacten met Birma, Siam en Tonkin

Een Compagnie van commercie maer oock van staat 58

De systematiek en strategie in de expansie – de twijfel over het nut van territoriaal gezag rond 1680

Afbrokkeling van de macht 61

De teruggang in Surat – avonturen in de Perzische Golf – de voc te Malabar bedreigd – in Bengalen aan de Engelsen ondergeschikt

De voc een reluctant imperialist? 64

Overzicht in Straat Soenda en Straat Malakka – de macht op Ceylon bevestigd – de voc op Java in oorlogen gemengd – het gouvernement van Java's Noordoostkust – de uitbreiding van de invloed van de Compagnie op Java onbedoeld?

3 PERSONEEL EN VESTIGINGEN VAN DE VOC IN AZIË 73**'t Bestier te Batavia en op de subalterne comptoiren 73**

De inrichting van de Hoge Regering – verschillen van mening tussen patria en de Regering te Batavia – een onderscheid tussen de kantoren

Functie en karakter van de compagnie-kantoren 76

De rol van de factorijen bij het verwerven van de goederen – Batavia centraal in het handelssysteem – een gemengde stad – achteruitgang van Batavia aan het einde van de 18e eeuw – situatie elders in de Archipel – Ceylon het kaneleiland – aspecten van het sociale leven in de Indiase vestigingen – de aparte positie van de VOC in Japan en China – Kaap de Goede Hoop

Een generale monsterrol van het compagniepersoneel 88

Het aantal opvarenden op de schepen – de sterfte aan boord en overzee – het personeelsbestand in Azië, verdeeld in beroepsgroepen en naar de factorijen

't Gemene personeel en de gequalificeerde dienaren 97

De herkomst van de matrozen en soldaten – Delfts personeel als toetssteen – recrutering – inheems personeel in Azië

Van rijkdom en residenten 101

Stijging in de compagniehiërarchie – grote inkomens al in de 17e eeuw – falende controle – de affaires van Laurens Pit en Pieter Phoonsen – de resident te Cheribon

Sociale en culturele aspecten 108

Pracht en praal – de vrouw in Batavia – predikanten in compagniedienst – een bescheiden culturele bloei

4 HANDEL EN SCHEEPVAART 113**Het primaat van de markt 113**

Het Aziatisch handelssysteem volgens Van Leur – de visie van Steensgaard – redistributive enterprises – vernieuwing in het Aziatisch handelssysteem door optreden VOC

Het scheepvaart- en communicatiesysteem 116

Het scheepvaartpatroon op de Europees-Aziatische vaart – directe vaart op Ceylon, China en Bengalen – de omvang van het scheepvaartverkeer – de vloot in Azië – de landroute

Het strakke snoer van het monopolie 127

Het afgeven van passen als middel tot wering van concurrentie – wel of geen vrijhandel?

De intra-Aziatische handel van de VOC tot circa 1680 129

Het handelsnetwerk van de Compagnie in Azië – peper en fijne specerijen – textiel – zilver, goud en koper – overige producten in de Aziatische handel

Veranderingen in de intra-Aziatische handel van de VOC na 1680 132

Ongunstige veranderingen in het handelspatroon na circa 1680 – het wegvallen van de Aziatische bronnen voor edel metaal – Japan verliest zijn betekenis – de Amfoen-Sociëteit

De inkomsten tegenover de uitgaven gesteld 134

Het systeem van boekhouden in Batavia – winsten maken omstreeks 1690 plaats voor verliezen – de kamers in patria vullen de tekorten aan

De retouren uit Azië 137

Het aandeel van de diverse producten in de uitvoer vanuit Azië – de betekenis van de monopolie-producten – Bengalen als leverancier van textiel – de komst van koffie en thee – het marktbeleid van de bewindhebbers

De uitvoer uit Nederland 144

Zilver en goud op de uitgaande schepen – de omvang en de samenstelling van de uitvoer van edel metaal – het onderscheid tussen het 'lichte' en het 'zwarte' geld – Europese producten voor de Aziatische markt

Het wisselverkeer 149

Een alternatief voor geldzendingen – koersverschillen en regels – het fortuin van Robert Clive – het geldverkeer via Bengalen – problemen na 1780

Het financiële resultaat 152

De kosten van de uitredingen en de inkomsten uit de verkopen – vermindering van het nettorendement – de onafwendbare val van de Maatschappij na 1780

5 HET COMPAGNIEBEWIND IN DE REPUBLIEK 153**Bestuur en beheer – de Heren Zeventien 155**

De bestuurscolleges – de advocaat – de onderwerpen op de vergaderingen van de Heren Zeventien – de rol van het Haags Besogne – de discussie over de rol van de ‘rendementen’ in de besluitvorming – het tekortschieten van de boekhouding

Bestuur en beheer – de Kamers 167

De taken van de kamers – de ‘departementen’ in de kamers Amsterdam en Zeeland – de administratieve staf en het personeel van de kamers – de productie van de werven van de VOC

De ontwikkelingen in de 18e eeuw 173

De stadhouder wordt opperbewindhebber – tegenprestaties van de Compagnie voor de verlengingen van het octrooi

Naar de financiële afgrond 175

De klap van de Vierde Engelse oorlog – buitenlandse regimenten – schuldeisers vragen hun geld op – toenemende overheidsbemoeienis en instelling van het ‘Vijfde Departement’ – Vernietiging van het compagniebewind – instelling van een ‘Comitté tot de Oostindische handel’

6 EINDBALANS 181**NOTEN 183****LIJST VAN TABELLEN, FIGUREN EN KAARTEN 189****BRONNEN EN LITERATUUR 191****REGISTER 203**



'Insulae Moluccae...', kaart van Malakka, de Indonesische Archipel en de Filippijnen, ontworpen door Petrus Plancius en gedrukt door Cornelis Claesz in 1592 te Amsterdam. Onder in de kaart afbeeldingen van nootmuskaat, kruidnagel en sandelhout. De kaart stond in de catalogus van Claesz voor een waarde 2 stuivers en 8 penningen. (Maritiem Museum Rotterdam)

Woord vooraf

De omvangrijke aanwas van literatuur over tal van aspecten van de geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in de afgelopen jaren maakte het nodig om voor deze nieuwe uitgave van mijn *Geschiedenis van de voc* de tekst te herzien en uit te breiden. Daarbij kon ik ten dele terugvallen op de toevoegingen die ik al eerder aanbracht in de Engelstalige editie van dit werk, die in 2003 uitkwam. De thematische structuur van het boek is nog wel steeds dezelfde als in de voorgaande edities: in het eerste hoofdstuk worden oprichting en organisatie van de voc in de Republiek besproken, in het laatste hoofdstuk komen de bestuurlijke routine in de kamers van de Compagnie en de politieke en financiële problemen in de achttiende eeuw aan de orde. De drie hoofdstukken daartussen hebben als onderwerp de expansie van de voc in Azië, het karakter van de vestigingen overzee en de omvang en samenstelling van het Compagniepersoneel, en ten slotte de ontwikkelingen in scheepvaart en handel. Veranderingen en toevoegingen op grond van recente literatuur zijn vooral in deze drie hoofdstukken te vinden. Uiteraard is de literatuurlijst weer geheel vernieuwd en toch ook weer iets uitgebreid.

Dat nu opnieuw een herziene en iets uitgebreidere editie van mijn *Geschiedenis van de voc* kan verschijnen, bevestigt de constatering die ik in de voorgaande edities neerschreef, namelijk dat er een grote en nog steeds groeiende belangstelling bestaat voor de geschiedenis van de voc. Ik voegde daaraan toe, dat een dergelijke populariteit het de professionele historicus niet in alle opzichten gemakkelijk maakt. De uitspraak van minister-president Balkenende, in 2006, over de ‘voc mentaliteit’ en de reacties daarop maakten mij dat nog eens duidelijk. In die discussie ging de nuance al gauw verloren. Zouden bestuurders of personeelsleden van de voc over de periode van bijna twee eeuwen van het bestaan van de Com-

pagnie wel steeds dezelfde mentaliteit hebben gehad? Zou die ver zijn afgeweken van de algemene mentaliteit van de Nederlandse bevolking in die tijd? Zeker, ten aanzien van de voc kan men vaststellen dat er sprake is van over een grenzen heen kijkend ondernemerschap en dat kan men, zo men wil, positief beoordelen. Maar, zoals critici opmerkten, ook geweld, koloniale uitbuiting, slavenhandel en slavernij kenmerkten het optreden van de voc – en dat levert dan weer een negatief beeld op.

Het is opvallend dat vroeger juist geringschattend over het ondernemerschap van de voc werd geoordeeld. Al in de loop van de achttiende eeuw was er steeds meer kritiek op de voc ontstaan, die als een weinig efficiënte organisatie werd beschouwd, vergiftigd door patronage, protectie en corruptie. Niemand minder dan grote achttiende-eeuwse econoom Adam Smith had betoogd dat de Oost-Indische compagnieën misbruik maakten van hun monopolie: uitbuiting van producenten in Azië en misbruik van macht ten opzichte van consumenten in Europa gingen hand en hand met een volledig onbenut laten van de grote kansen die er werkelijk waren voor de wereldhandel tussen Europa en Azië. Die negatieve kijk op de voc als handelsonderneming heeft lang geduurd. Aan het einde van de negentiende eeuw kwam daar nog het inzicht bij dat het Nederlands bestuur in Indische Archipel een taak had om de bevolking te ontwikkelen en op hoger ‘zedelijk peil’ te brengen. De daden van de weinig scrupuleuze, corrupte ambtenaren van de voc uit de achttiende eeuw, die fortuin maakten over de rug van de inheemse boeren, werden als zeer verwerpelijke gezien. Kortom, het compagniesbestuur had gefaald als koopman en uiteindelijk ook als staatsman, in Nederland zowel als in Azië. Viel er dan helemaal niets positiefs te melden over de Verenigde Oost-Indische Compagnie? Ja, toch wel. Zoals tijdens de ethische politiek van omstreeks

1900 de uitbreiding en intensivering van het Nederlands gezag in de Indische archipel werden toegejuicht, zo gold dat toen ook voor de daden van de grote vechtersbazen uit de beginperiode van de voc, die met die territoriale verovering waren begonnen.

Ongetwijfeld zal het beeld in de toekomst opnieuw veranderen en zal het geschakeerd blijven. Nieuwe inzichten zullen ontstaan doordat steeds meer historici de geschiedenis van de voc vanuit een Aziatisch in plaats vanuit een Europees perspectief benaderen. Het is daarbij een goede ontwikkeling dat ook Aziatische historici de archieven van de voc ontdekken voor hun onderzoek. In dat onderzoek gaat het dan niet meer of niet alleen om de voc, maar eerder om de geschiedenis van de Aziatische landen en regio's, waar de Compagnie actief was. De publicaties die uit het zogenaamde 'Tanap-project' zijn voortgekomen zijn hiervan een goed voorbeeld. In dit project werkten Nederlandse en Aziatische archiefinstel-

lingen en universiteiten samen. De wetenschappelijke publicaties van dit project, die in de literatuurlijst worden genoemd, zijn tot stand gekomen dankzij de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). De uitkomsten van dit type onderzoek zullen het debat over de voc kunnen voeden met nieuwe gegevens en nieuwe inzichten.

Het schrijven van een boek is een individueel werk, maar vindt niet plaats in isolatie. Ik heb in de loop der tijd inspiratie opgedaan in de samenwerking met vele collega's en studenten, en ik heb geprofiteerd van hulp van vele medewerkers in archieven, bibliotheken en musea. Het zijn er te veel om bij naam te noemen. Ik maak graag één uitzondering en dank Alicia Schrikker voor het feit dat zij behulpzaam is geweest bij het samenstellen van de literaturopgave.

Femme S. Gaastra